

02: 04]. Побутує у політичному дискурсі й застаріла зброя, наприклад, **списи**: “Справді, в Основному законі немає положення, яке б визначало, що новий парламент мав би формувати Кабмін. Це якраз той момент, довкола якого зараз ламаються списи у дискусіях про зміну системи влади” [УМ: 07: 02].

Отже, проаналізувавши метафору війни в жанрі політичної дискусії доходимо висновку, що опоненти використовують військові метафори для аргументування висловленої думки, для обстоювання власної позиції. Метафоричні моделі використовуються як засіб маніпулювання свідомістю адресата політичного дискурсу. Прагматичний зміст мілітарних метафор націлює реципієнта на оцінку важливості політичної реалії. Загальною ознакою виявлених метафоричних моделей є негація та агресивність.

Література

1. Баранов А., Караулов Ю. Метафори общественного диалога: война или согласие? // Знание – сила. – 1991. – № 10. – С. 60 – 63;
2. Голубовська І.О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу “царство тварин” (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 61 – 68;
3. Кудрявцева Л.О., Дядечко Л.П., Дорофєєва О.М., Філатенко І.О., Черненко Г.А. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58 – 66;
4. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311с.
5. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1971 – 1981.
6. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
7. Фразеологічний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. 1 – 2.

Умовні скорочення

1. КС – газета “Кримська світлиця”;
2. ПіК – тижневик “Політика і культура”;
3. СВ – газета “Сільські вісті”;
4. СУМ – Словник української мови;
5. УК – газета “Урядовий кур’єр”;
6. УМ – газета “Україна молода”;
7. УС – газета “Українське слово”;
8. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови;
9. ШП – газета “Шлях перемоги”.

І.В.Багмут

РОДО-ВИДОВА КОРЕЛЯЦІЯ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОМУ ПОЛІ ЗВУКОНАЙМЕНУВАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена дослідженню гіпонімічних відношень у структурі ЛСП звуконайменувань. Предметом подальшого аналізу будуть іменникові одиниці, які ще не були об’єктом детального вивчення в українському мовознавстві.

Члени парадигматичних угруповань можуть знаходитися один із одним у різноманітних відношеннях, найпоширенішими з яких є синонімічні, антонімічні та гіперо-гіпонімічні. Загальнотеоретичні підвалини гіперо-гіпонімічних відношень визначено в працях зарубіжних і вітчизняних мовознавців Дж.Лайонза, В.Г.Гака, Г.А.Уфимцевої, Д.М.Шмельова, М.В.Нікітіна, Л.А.Лисиченко, В.М.Русанівського, О.О.Тараненка, М.П.Кочергана, С.П.Денисової та інших.

На гіпонімічні зв'язки у межах іменникової лексики на позначення звуку звертали увагу в українській мові – Є.А.Карпіловська; в російській мові – Г.В.Горбаневська, О.Д.Глушич, О.Г.Скворцов та ін.

О.Г.Скворцов наголошує на родовому статусі лексеми *звук*, посиляючись на тлумачні та синонімічні словники [16, 51].

Г.В.Горбаневська тлумачить іменники *звук* і *шум* як гіперонімічні одиниці одного рівня узагальнення [5, 109].

О.Д.Глушич визначає, що видовим до іменника *звук* виступає слово *голос*, яке є родовим поняттям для іменників, що позначають звуки істот; для інших видових понять загального найменування немає, але їх можна позначити словосполученнями “предметні звуки” і “сукупність звуків” [4, 52].

Є.А.Карпіловська припускає, що здатність іменника *звук* ідентифікувати деякі слова зі значенням звучання в якійсь мірі зумовлена і генетично [9, 140].

Л.М.Васильєв [2, 39-40], Е.В.Кузнєцова [12] вважають, що основними типами опозицій, що формують структуру семантичних класів, є привативні та еквіполентні опозиції, перші з яких виражають логічні відношення включення, а другі – логічні відношення перехресчування. У привативних опозиціях специфічною семою (або семами) маркований тільки один із членів опозиції; в еквіполентних опозиціях такими семами марковані обидва члени опозиції.

Людська свідомість здатна за наявності однієї сутності об'єктивного світу передбачати іншу, а тому слово є потенційною сіткою багатовимірних зв'язків [13, 104; 6, 70; 7, 91]. Називаючи якийсь предмет чи явисьце, той, хто говорить, завжди добирає потрібне йому слово з цілого ряду інших можливих номінацій, наприклад: *З печери крик несамовитий, харчання, булькання і крок* (В.Сосюра); *Шум, гам, галас у залі!* (О.Вишня); *Таксі. Шурхотіння. Пронозистий вітер [...]* (В. Стус); *Щасливий той, хто в час весни Ловив в житті рожеві сні, Чий спів лунав, гримів з громами, Гудів, шумів, дзвенів з лісами* (О.Олесь). У процесі відбору слово розглядається як член ряду парадигм, що об'єднують слова на основі тієї чи іншої ознаки. І саме парадигматичні відношення дають змогу носіям мови обирати з мовної системи слова з найточнішим і найвідповіднішим змістові висловлювання значенням.

У системі ЛСП звуконайменувань кожна одиниця може включатися у цілий ряд опозицій, що ґрунтуються на їхньому компонентному складі, у результаті чого створюються певні парадигматичні угруповання, які не складаються у

ціле, як цеглинки, а пронизують один одного та перехрещуються, що й створює певні проблеми при їхньому моделюванні.

Для того, щоб говорити про протиставлення однієї сутності іншій, необхідне підґрунтя для порівняння. Так, встановлення антонімічного зв'язку між семемами *говоріння* і *мовчання*, синонімічного зв'язку між одиницями *мовчання* та розм. *мовчанка*, визначення семемами *тиша* гіперонімом семемами *мовчання* можливе завдяки семам **звук** і **голос** у їхній глибинній структурі. І чим більше підстав для порівняння, тим легше його здійснювати.

У парадигматичному плані, тобто по лінії відбору слів, ЛСП звуконайменувань є парадигматичним рядом, члени якого (не слова в цілому, а слова у своїх окремих значеннях) перебувають у відношеннях подібності та розрізнення.

На початковій стадії пізнання об'єктивного світу, тобто у відчутті, знання про предмет можна було б назвати інваріантним, узагальненим. Якщо б людина не мала інваріантних уявлень про предмети, вона взагалі не могла б існувати [17, 176]. Подальше пізнання реальності призводить до деталізації уявлень, що ґрунтується на безкінечній кількості ознак, властивостей, зв'язків, якими володіє об'єкт. Через них він може отримати різні назви залежно від того, які з ознак обираються як розрізнявальна ознака найменування [3, 356]. У цьому відображаються закономірності людського мислення, в якому тенденція до узагальнення органічно сполучається з тенденцією до конкретизації думки [12, 66].

Аналіз одиниць поля показав: чим ширше обсяг поняття, тим бідніше його зміст, вужче коло ознак, із яких воно складається. Пор., *звук* – “слухове відчуття, що викликається механічними коливаннями; те, що людина чує, сприймає органом слуху” (СУМ, III, 500) та *стук*² – “короткий, уривчастий сильний звук від удару по чомусь, падіння чого-небудь, коливань, розривів і т. ін.” (СУМ, IX, 801): *З клавіатури ребер Добувається звук, що нагадує непомаду Вицент розладнане піаніно [...] (О.Забужко); На полицю кіт заліз – Там приємно, м'яко, сухо – І заснув під стук коліс [...] (Д.Павличко).* Найявніші же спільні сем, їхня повторюваність у семемах робить відповідні слова парадигматично співвідносними за значенням: *звук* → *механічні коливання* + *слухове відчуття*, *стук* → *звук* + *короткий* + *уривчастий* + *удар по чому-небудь*. Отже, семема *стук* включає до сем поняття вищого рівня узагальнення плюс власні розрізнявальні ознаки.

Родо-видова кореляція у своїй основі логіко-понятійна, тому протиставлення виду і роду закладено в логічній структурі поля [8, 222]. Підґрунтям для родо-видових відношень у ЛСП звуконайменувань є єдність звукових сигналів у їхньому розмаїтті.

Гіпонімічні відношення розглядаються багатьма дослідниками як найважливіші парадигматичні відношення у лексиці, бо принцип гіпонімії лежить в основі ієрархічного впорядкування структури словника та побудови

лексико-семантичних угруповань. Це ті зв'язки, які відносять слово до певної категорії (“баритон - голос”, “стугоніння - луна”, “грюкотіння - стук”, “бамкання - дзвін”, “тупіт - хода”, “мурмурандо - спів”, “шепіт - говоріння”, “сопіння - дихання”, “шелест – шум”, “воання - крик”, “сирена - сигнал”, “ревіння - плач” тощо): *Він слухає чайні крики, Квиління їхне угорі [...]* (В.Сосюра); *А цей потріскуючий шум – То шерех крил поза спиною* (О.Забужко); *Прекрасне сопрано. Добрий баритон і чудесний молодий, свіжий, як струмочок лісовий, альт. Біля їх купа народу... Слухають уважно...* (О.Вишня); *Ліс, коли гнав звіра Бандит, був повний дзвону-передзвону* (О.Вишня); *Та куди ж з таким голосом, що з ледве помітного баса переходить на гарячого алта !?* (О.Вишня). В основі гіпонімії лежать імплікаційні відношення логічного характеру, властиві відповідним операціям людського мислення [15, 131; 18, 59; 14, 61]: одні ознаки змушують мислити про інші з більшою або меншою необхідністю.

Гіпонімічні – це родо-видові відношення, які характеризуються привативною опозицією і включеною дистрибуцією. Опозиції цього виду передбачають таке відношення компонентів двох слів, коли одне зі слів немовби повторюється в іншому, “включається” в нього, і в цьому виражається схожість двох слів: *Луна відзивалась на брязк – ніби мала цей звук на слуху* (О.Забужко); *В ці часи ви чуєте і над собою, і перед собою, і за собою, і праворуч, і ліворуч шум – свист качиних крил* (О.Вишня); *І тільки тупіт Подаленів у ніч суху* (В.Сосюра) – *І ніч прийшла. Іде Іван [...]* *За ним глухі копитні звуки [...]* (В.Сосюра); *[...] Птичим криком древляних сходів Повільна хода розтривожить вежу* (О.Забужко) – *Кроки одинокі, ніби серця стук* (В.Сосюра) – *[...] зрідка тільки човгання чобіт нагадує: іще існує світ [...]* (В.Стус). Найяскравіше такі відношення ілюструються у словниках, коли тлумачення значення слова відбувається через узагальнювальне слово. Наприклад, *передзвін* – це *дзвін*, *рокіт* – це *гуркіт*, *виск* – це *крик*, *гупання* – це *стук*, *перен.*, *розм.* *цвірінчання* – це *мовлення*, *розм.* *шелестіння* – це *мовлення*, *розм.* *вигрім* – це *гуркіт*, *писк* – це *плач*, *прибій* – це *шум*, *розм.* *розпів* – це *вимова* тощо. При цьому в тому слові, яке включає в себе інше, окрім загальної частини є ще специфічна, диференційна: *передзвін* – це *дзвін годинника* (СУМ, VI, 167), *рокіт* – це *монотонний, глухий, приглушений гуркіт працюючих машин, механізмів і т. ін.* (СУМ, VIII, 874), *виск* – це *тонкий, пронизливий крик, який видає людина або тварина* (СУМ, I, 486), *гупання* – це *глухий стук, що виникає під час ударів, поштовхів, розривів тощо* (СУМ, II, 195), *перен.*, *розм.* *цвірінчання* – це *швидке, голосне мовлення* (СУМ, XI, 185), *розм.* *шелестіння* – це *мовлення пошепки* (СУМ, XI, 437), *розм.* *вигрім* – це *сильний, гучний гуркіт* (СУМ, I, 380), *писк* – це *плач немовляти* (СУМ, VI, 363), *прибій* – це *шум від удару морських хвиль об берег* (СУМ, VII, 558), *розм.* *розпів* – це *наспівна вимова* (СУМ, VIII, 765).

Гіпонімічні кореляції пов'язують слово, яке позначає загальне родове поняття із словами, що позначають конкретні підрозділи цього поняття. Тому перехід від родового поняття до видового в семантиці призводить до звуження, а від видового до родового створює розширення [3, 471].

На семантичному рівні розширення постає як усування гіпосем ідеографічного, стилістичного або емоційного характеру. Звуження, навпаки, зводиться до включення в семему деяких компонентів: *Писарці показували пальцями на Олександру, шептали щось один до одного, сміялись* (М.Коцюбинський); *Дедалі ставали вони [писарці] сміливішими та реготались вже наголос, незважаючи на Гната* (М.Коцюбинський); *Писарці скалили жовті зуби та реготались, аж поки рудий писар не гримнув на них* (М.Коцюбинський); *Писарці пхикнули в кулак, але не могли вдержатись, і гучний регіт залунав по хаті* (М.Коцюбинський); *Паничі захихикали і, щоб вдержатись, позакривали роти кулаками* (М.Коцюбинський).

Через гіпонімічне відношення включення, або, іншими словами, інтегративне відношення, у ЛСП звуконайменувань можна встановити зв'язки між одиницями різноманітних рівнів логічної абстракції, простежити рівні ієрархії в структурі поля. Наприклад, ЛСГ на позначення звуків живих істот (окрім людини) інтегрує в своєму складі три підгрупи: звуки тварин, птахів, комах; ЛСГ на позначення звуків неживих предметів – звуки рослинного світу, механізмів, твердих предметів, музичних інструментів тощо. Інтегративні ознаки мікрополів і підгруп виявляються диференційними для полів і груп вищих рівнів [1, 252].

При гіпонімічному зв'язку спільна семантична частина двох значень (інтенціоналів значень) дорівнює одному з них: одне зі значень включене в інше на правах гіперсеми, а частина, що відрізняє їх, складає гіпосему одного із значень [14, 69-70; 11, 178; 10, 101].

У ЛСП звуконайменувань простежуються чіткі гіпонімічні зв'язки, які дозволяють структурувати одиниці поля за ієрархією: більшим або меншим рівнем конкретизації чи узагальнення. Виявлено гіпероніми першого, другого та третього рівнів узагальнення.

У структурі поля наявне центральне слово-іменник, “ядро індивідуальних значень” [19, 138] здатне семантично охоплювати підпорядковані йому слова та включати всі інтегральні семантичні компоненти в їхньому оптимальному виявленні. Це слово є найзагальнішим за своїм значенням, воно слугує і для називання певного, конкретного класу явищ, і для найменування майже всіх явищ дійсності, позначуваних словами цього поля. Абсолютно всі іменникові звуконайменування поля є гіпонімами стосовно гіпероніма звук, який виражений немаркованим родовим поняттям і має статус суперординати [8]: [...] *Зненацька здригнемось, поранені звуком далеким, – І знов побредемо відлуння шукати крізь ніч* (О.Забужко); *Крізь сну нескінчену загать До Зосі лунуть дивні звуки* (В.Сосюра); *В хаті присмерк, в повітрі тягучі звуки, а*

отут у вас нудно (О.Вишня). Іменник звук позначає слухове відчуття, що викликається розповсюдженням механічних коливань і не залежить від якісних характеристик утворюваних сигналів. Саме в ньому знаходить своє вираження інтегральна сема поля. Ця одиниця має узагальнювальне значення по відношенню до слів або словосполучень видового, конкретнішого значення [14, 163; 16, 105] та включає в свій зміст основні характеристики досліджуваного угруповання. Отже, суперордината звук, що є гіперонімом першого рівня, творить ядро ЛСП звуконайменувань.

Гіпероніми другого рівня представлені в полі ЛСВ шум, гул, гуркіт, спів, дзвін, голос, сигнал, луна, постріл, удар, вигук, плач, сміх, хода, свист, тріск, шелест, тиша тощо: *В центрі – гуркіт, я до Дніпровського іду* (В.Сосюра); *Все тихше, тихше гул то млосний, то тривожний над полотном рудим брукованих дорог* (В.Сосюра); [...] *далекі звуки ледве назначались, і падав грім. Удар і ще удар* (В.Стус); *В нічному барі гомін коло стойки В пекучий плин кристалами вмерза* (О.Забужко). Для частини одиниць існують узагальнювальні назви-словосполучення: *звуки рідини, звуки тварин, звуки птахів, звуки комах, звуки механізмів, звуки музичних інструментів, звуки тертя* тощо. За допомогою ЛСВ цього рівня у структурі поля чітко виокремлюється центральна частина. Важливе місце, враховуючи екстралінгвальну природу категорії звук, серед перелічених одиниць має семема шум, яка, маючи диференційні семи, тлумачиться як одиниця з найзагальнішим значенням (“сукупність різноманітних звуків, які швидко змінюються за частотою і силою; глухі звуки, що зливаються в одноманітне незлагоджене звучання” (СУМ, XI, 561)): *Тріщить ліщина, падають з неї галузки, і взагалі шум* (О.Вишня); *А вже з берега шум чути [...]* (О.Вишня). Хоча (якщо порівнювати з ЛСВ звук) словник значно менше подає визначення звуконайменувань через ЛСВ шум: *метушня, крик, гамір, галас, гам¹, гомін, тріскіт, гук, грюкання, розм. шваркіт, шемрання, поет. пошум, клекіт, туркіт, рокіт, розм. зик, розм. содом, перен. лепет, перен. шепіт* тощо.

Гіпероніми третього рівня узагальнення наявні в підгрупах: звуки птахів (*спів, крик*), звуки тварин (*рев*), звуки рослин (*шелест*), звуки механізмів, машин (*стук*), членороздільні звуки людини (*шепіт, швидке мовлення, нерозбірливе мовлення, голосне мовлення* тощо), нечленороздільні звуки людини (*крик, гомін, хрип, дихання*).

До тих чи інших слів гіперонім може бути ближчим і віддаленішим, і (залежно від ступеня узагальненості значення гіпероніма) можуть поєднуватися найрізноманітніші за значенням слова. Характер гіпероніма і його особлива роль у структурній організації лексики краще розкривається на фоні тих слів, які сприймаються як елементи, пов’язані з ним видовою залежністю.

Гіпоніми ЛСП звуконайменувань, утворюючи видові поняття, виражаються словом або словосполученням і маркуються компонентами диференційної

частини, що утворюються внаслідок ідеографічної, емоціонально-експресивної та функціонально-стилістичної конкретизації [3, 355; 16, 105; 14, 163]. Тобто вони вводять до свого складу гіперсеми і доповнюють його різною кількістю гіпосем. Одне слово може бути гіпонімом іншого тільки тоді, коли в значенні першого є усі семи, що зустрічаються в іншому, але не навпаки. Наприклад, семема *регит* є гіпонімом семема *смїх*, бо має таку семну формулу: *смїх* + голосний + нестримний. Узагальнювальний характер семи *смїх* дозволяє конкретизувати подану формулу: (звуки, утворювані людиною + переривчасті + короткі + специфічні + емоції) + голосні + нестримні → *регит*. Справедливим виявляється твердження: будь-який регіт є смїх, але не будь-який смїх є реготом.

Наявність кількох рівнів узагальнення створила умови, за яких частина одиниць поля здатна перебувати у статусі як гіпероніма, так і гіпоніма. Відповідно розрізняються гіпоніми першого, другого і третього рівнів конкретизації.

Кількість ознак одиниць гіпонімічного ряду відповідає кількості видових слів, які перебувають у певних відношеннях один до одного: їхні значення перетинаються, тобто частково збігаються. Аналіз семної структури іменників *смїх*, *плач*, *клацання*, *удар*, *тріск*, *вигук*, *гул*, *гуркіт*, *дзвін*, *сигнал*, *луна*, *постріл*, *спів*, *свист*, *шум*, *крик*, *шелест*, *голос* свідчить про те, що вони є конкретизаторами першого рівня гіпероніма *звук* і містять у своїй семантиці вказівку на якісний бік звукових сигналів. У цьому переконує й наявність у словникових формулах перелічених ЛСВ семи *звук(и)* у поєднанні із семемами, що вказують на різноманітні якісні характеристики звучання, умови, спосіб, джерело тощо: *тріск* – “різкий звук, який, утворюється, коли щось ламається, лопається, тріскається, розривається” (СУМ, X, 274), *голос* – “сукупність різних щодо висоти, сили і тембру звуків, які видає людина (або тварина, що дихає легенями) голосовим апаратом” (СУМ, II, 115), *удар* – “звук, що утворюється внаслідок зіткнення рухомого тіла з яким-небудь іншим тілом” (СУМ, X, 385), *спів* – “звуки, утворювані дією співати; наспів” (СУМ, IX, 513), *плач* – “звуки, утворювані дією плакати” (СУМ, VI, 572), *клацання* – “звуки, утворювані дією клацати” (СУМ, IV, 177) тощо.

Названі ЛСВ конкретизуються гіпонімами другого рівня. Гул – *стугін*, *стугоніння*, *гугіт*, *гуготіння*, *стогнання*, *рокотання*, *тиркання*, *дудніння*; гуркіт – *вигрім*, *грюкання*, *ляскання*, розм. *хряпання*, розм. *гурчання*, *торохтіння*; плач – *квиління*, *голосіння*, *лемент*, *сльози*, *вितтя*, *хлип*, *стогнання*, розм. *рев*, розм. *заводини*, розм. *хлипання*, розм. *ревище*, *писк*, *схлипування*, *зойкання*, розм. *причитання*, *пхикання*, *ридання*, перен., розм. *скавучання*, розм. *скиглення*; смїх – *регит*, розм. *смїшки*, розм. *хихотання*, *хихикання*, розм. *фиркання*, розм. *пересміхи*, *пирскання*, розм. *гигикання*, розм. *гогіт*, розм. *смїхотня*, перен., зневажл. *іржання*; клацання – *цокотання*, *цокання*, *цокіт*; удар – *стук*, *гуркіт*, *лопотня*, *цокотання*, *хоркання*, розм.

чихання, розм. *цьвохкання, чахкання*; вигук – *заклик, окрик, погук*, розм. *заводи, переклик, поклик, рідко склик, завивання*; шелест – *шарудіння*, розм. *шамотня*, розм. *шаркотання*, розм. *шамотіння*, розм. *шамкання*; мова – *шепіт*, розм. *шваркіт, балаканина, хрип, лопотня, лепет, крик*, розм. *хникання, бурмотання*, розм. *харамаркання, мимрення, белькотання, бубоніння, сичання*, перен., розм. *муркотання, гугніння*, перен., ірон., розм. *квоктання*, перен. *мекання*, розм. *шамкання*; дзвін – розм. *бемкання, дзеленькання, тенькіт, благовіст, бевкання*, заст. *пóдзвін, видзвін, подзвіння, чахкання*, розм. *бомкання, бамкання*; сигнал – *відбій, перегук*, рит. *набат*, уроч. *клич*, поет. *перегомін*, розм. *зумер, сирена*, рідко *заклик, видзвонювання, трембітання*, розм. *тукання, калатання, лементування, перестук*; луна – *відгомонок, відгук, виляск, відзвук*, поет. *відлуння, стугоніння*, рідко *віддзвін, ляскіт², ляцання, ляскотіння²*; спів – *музикання*, розм. *горлання*, перен. *дзюркотання, чотириголосся, різноголосся*, муз. *мурмурандо*, перен. *видзвонювання*; голос – *баритон, фальцет, меццо, октава, альт, меццо-сопрано, контральто, дискант, тенор, сопрано*, ірон. *козлетон*, розм. *підголосок, рип¹*, муз. *мікст* тощо. Гіпоніми другого рівня конкретизують також гіпоніми першого рівня, виражені словосполученнями: звуки музичних інструментів – *гонг*, перен. *мідь, трембітання, передзвін, литаври, сурмлення, трублення*, розм. *тілікання*, розм. *дудіння, бубоніння, плескання*; звуки комах – *сюрчання, цвіркотання, цвірінчання, тріщання, джерготання, дзижчання*; звуки тварин – *мекання, мукання, фиркання*, розм. *рявкання, рохкання, дзявкання, кувікання, іржання, ричання, скавучання, муркотання, гавкіт, гарчання, скиглення, скреготня*; звуки рідини – *хлюпіт, виплеск, плескіт, сплеск, журкіт, плюскіт, клетіт*, перен., рідко *пошепт, прибій, рокіт*, розм. *цюркання, хлюпання, дзюркотання, булькання*; звуки ходи – *марш, крок, лопотання*, розм. *лопотнява, тупіт*, розм. *чвалання, чвакання*, розм. *чахкання*, розм. *чалапання*, розм. *шварготіння*, розм. *шльопання, тюпання*, розм. *талапання*, розм. *дріботання*, розм. *плескання*; звуки під час їжі – *хрумтіння*, розм. *цямкання*, розм. *цмакання*, розм. *чмакання*, розм. *сьорбання*, рідко *жвакання*, розм. *прицмак*; звуки тертя – розм. *чиркання*, розм. *чиргикання*, розм. *шваркання*, перен. *верещання*; звуки механізмів – *тріскотання*, розм. *тахкання, пихкання*, перен. *гарчання* тощо.

Перелічені співгіпоніми або когіпоніми [10, 101; 11, 177] кожної групи поєднані між собою рівноправним зв'язком та мають спільну гіперсему і розрізняються за рахунок гіпосем, що вказують диференційні ознаки кожного виду. Якщо відношення гіперонім-гіпонім представляє вертикальну побудову поля, то відношення гіпонім-гіпонім впорядковує класифікаційну сітку горизонтально, утворюючи синонімічні та антонімічні об'єднання в своїх межах.

Гіпонімів третього рівня конкретизації небагато у структурі поля: конкретизується гіпонім другого рівня *стук* – *гримання, грюкотіння*, розм. *грякання, гупання*, розм. *тукання*, розм. *трахкання*; ЛСВ узагальненого

значення спів – *підпадьомкання*, розм. *цьомкання*, розм. *півкання*, розм. *чиргикання*, *тьохкання*, *цвірчання*, *туркотання*, *клекіт* тощо та *гамір* – *воляння*, *виск*, *вереск*, розм. *рейвах*, заст., рідко *альярм*, розм. *гаркіт*, *лементування*, розм. *гармидер*, розм. *крикнява*, розм. *веремія*. Аналіз свідчить, що найдетальніше видове членування в межах поля простежується в підгрупі, яка позначає звуки птахів, у підгрупі, яка передає членороздільні звуки людини, та підгрупі, яка передає нечленороздільні звуки живих істот. Це можна пояснити тим фактом, що конкретизація значень звуків птахів ґрунтується на відповідних особливостях їхнього голосового апарату, який здатний утворити звук, що відрізняє конкретні особини класу одну від одної: *О Господи, о дай – спинитися цій хвилі, щоб досвіток стояв, пташиний **цебет** гуск* (В. Стус); *Чути чайки жалібно **квиління**, чути, вже життя моє в огні* (В. Стус); *Листків зеленії вуста солодке шлють зітхання... І лічить радості літа зозулине **кування*** (В.Сосюра); *Чути перепела **бій**, у росі калина* (В.Сосюра). Щодо членороздільних звуків людини, то у цій підгрупі значення має та роль, яку виконує мовлення в житті людини, а тому чим детальніше передано процес мовлення, тим ефективнішим є спілкування. Конкретизація значень одиниць підгрупи нечленороздільних звуків живих істот зумовлена загальним характером попередніх рівнів.

Другий можливий тип гіпонімічних відношень у лексиці – це опозиції слів, що називають частину й ціле. Це так звані партитивні відношення, підґрунтям яких є цілісність світу в його членуванні [14, 89]. На відміну від представників деякого виду, кожний із яких одночасно є і представником відповідного роду, жодна з частин цілого не є сама по собі цілим [10, 104]. Кореляція “ціле – частина” пов’язує ім’я деякого об’єкта з іменами його складових частин. У ЛСП звуконайменувань виявлені партитивні пари *нота – акорд*; *нота – гама*; *нота – гармонія, співзвуччя*; *звук – шум¹ (шумовиння²)*: **Нота** – висока дуже. *На верхнє “до”*. *Так що вже не проста собі нота, а фальцетиста. Аж тищить!* (О.Вишня); *І над синім танком дороги навіки голубі **акорди** розлива гармонь* (В.Сосюра).

Отже, ЛСП звуконайменувань відзначається чіткою гіпонімічною організацією і має вигляд ієрархічної сітки. З’ясовано, що одиниці поля знаходяться в гіпонімічних відношеннях із його центром, утворюючи чотирирівневу структуру, в якій кожне наступне слово ядра становить гіпонім по відношенню до попереднього слова і гіперонім по відношенню до наступного. Гіперо-гіпонімічна кореляція підтверджує той факт, що ядром поля є ділянка зосередження основного семантичного потенціалу ЛСП, куди входять одиниці з інтегральними семами і ті з одиниць, диференційні семи яких, схильні до згасання і, відповідно, до ототожнення з інтегральними семами. На периферії ж розташовуються ті гіпонімічні засоби, в яких спостерігається розмитість спільних для поля інтегральних сем і які схильні до виходу за межі цього ЛСП. Проаналізований матеріал дає підстави

стверджувати, що чим вищий рівень узагальненості гіпероніма, тим менш конкретні його гіпоніми, а значить ближчі до суперординати поля і, навпаки, чим більший рівень конкретизації гіпероніма, тим конкретніші його гіпоніми і тим далі вони знаходяться на осі ієрархічних залежностей. Встановлення гіпонімічних зв'язків у межах ЛСП звуконайменувань є підґрунтям для дослідження синонімічних і антонімічних відношень.

Література:

1. Арнольд И.В. ЛСП в языке и тематическая сетка текста // Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сборник статей / Науч. редактор П.Е.Бухаркин. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – С. 250-259.
2. Васильев Л.М. Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи // Очерки по семантике русских глаголов. – Уфа: Изд-е Башкирск. ун-та, 1971. – С. 38-310.
3. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.
4. Глушич О.Д. Существительные-звукообозначения в русском языке и их функционирование в художественной речи: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 – К., 1986. – 207 с.
5. Горбаневская Г.В. Семантическое поле звучания в современном русском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. – М., 1983. – 218 с.
6. Денисова С.П. Типология категорий лексичної семантики. – К.: Вид-во Київського держ. лінгвістич. ун-ту, 1996. – 294 с.
7. Зеленько А.С. Проблеми семасіології (від класичної описової через когнітивну до семасіології лінгвістичного детермінізму): Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2001. – 210 с.
8. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 356 с.
9. Карпиловская Е. А. Конструирование глагольных зон словообразовательных гнезд (на материале украинских глаголов звучания): Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. – К., 1986. – 231 с.
10. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: Учебник. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
11. Кронгауз М.А. Семантика: Учебник для вузов. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 399 с.
12. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка: Учебное пособие для филол. фак-тов ун-тов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 216 с.
13. Лурия А.Р. Язык и сознание / Под ред. Е.Ф.Хомской. 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 336 с.
14. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1988. – 168 с.
15. Плотников Б.А. Основы семасіології: Учеб. пособие для филол. фак-тов вузов; Под ред. А.Е.Супруна. – Мн.: Выш. шк., 1984. – 223 с.
16. Скворцов О.Г. Методы исследования лексических систем. – Екатеринбург: Изд-во АМБ, 2001. – 142 с.
17. Соколовская Ж.П. “Картина мира” в значениях слов. “Семантические фантазии” или “катехизис семантики”? – Симферополь: Таврия, 1993. – 232 с.

18. Шафиков С.Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий. – Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 2000. – 260 с.

19. Шмелёв Д.Н. Современный русский язык. Лексика: Учеб. пособие для филол. спец-тей. – М.: Просвещение, 1977. – 335 с.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

СУМ – Словник української мови: В 11 томах. – Т.- I – XI. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

Ю. І. Блажчук

ВЛАСНІ ОСОБОВІ НАЗВИ ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТВОРЕННЯ ПРИЗВИЩ УМАНЩИНИ XIX СТ.

Разом із прізвищами, прізвиськами та іншими типами власних особових назв об'єктом дослідження антропоніміки є власні імена людей. Ще Памва Беринда у „Лексиконі славеноросскому та именъ тлькованіи” значну увагу приділяє походженню імен. У другій половині XIX ст. були укладені перші словники давньоруських і східнослов'янських імен Н. М. Тупікова та М. Я. Морошкіна [16, 21]. Дослідженню власних імен присвячені праці Р. Й. Керсти [7], Р. І. Осташа [12], М. Л. Худаша [18] (чоловічі іменування), Л. О. Самійленко [13] (жіночі імена), Р. Л. Осташа [11], П. П. Чучки [19] та інших.

Власні особові імена – це не просто один з антропонімних класів слів, а група лексики, яка є важливою базою для творення одиниць інших антропонімних класів, а, отже, й одним із основних джерел для їх правильного розуміння [19, 21]. Оскільки прізвища Уманщини ще не були предметом спеціального студіювання, ставимо собі за мету зробити семантичний аналіз прізвищ досліджуваного регіону XIX ст. і розкрити роль власних назв у їх творенні.

Аналіз 450 прізвищ Уманщини XIX ст. [2; 3; 4] показав, що основним засобом ідентифікації особи на досліджуваній території виступали імена (145 прізвищ, що становить 32 % від загальної кількості). Особові назви, що лягли в основу прізвищ Уманщини, ділимо на автохтонні та церковно-слов'янські [16, 112].

Автохтонні власні імена – це особові назви, які мали джерельну основу в лексичних фондах рідної мови і присвоювалися новонародженим дітям у традиційній народно-побутовій й ритуально-звичаєвій обстановці [16, 112-113]. Слов'янські автохтонні власні імена становлять значну частину сучасних українських власних особових назв. Після поширення християнства вони